

ЛИТЕРАТУРНИ И ВИЗУАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЛОКАЛНОТО КЮСТЕНДИЛ - ПЛОВДИВ - СТАРО ЖЕЛЕЗАРЕ

КЮСТЕНДИЛ КАТО ПРОСТРАНСТВО НА ХУДОЖЕСТВЕНО- ПОЕТИЧНИ ВДЪХНОВЕНИЯ ОТ МОДЕРНИЗМА ДО СЪВРЕМЕННОСТТА

Авторка: Зофия Кренц
Научен ръководител: Анджелика Кошиерадзка
Варшавски университет

В търсене на родния стил

Едно от главните задания, пред които е изправена българската държава в началото на XX век, при преориентирането си към европейските културни модели след близо петстотингодишното османско владичество, е не само да синхронизира изкуството със съвременните процеси и явления в западната култура, но и да създаде роден стил, който да характеризира българското творчество като своеобразен синтез между известното и усвоеното от една страна и това, което е адаптирано отвън – от друга.

В продължение на пет века България е изолирана от много събития в европейското изкуство. През XVIII и XIX век, в края на османското управление, са създадени няколко артистични училища за иконопис и религиозно изкуство. Една от важните тогава институции от този тип е така наречената Самоковска школа, чиито възпитаник е, между другите, Никола Образописов. В творбите на учениците от школата се забелязва отдалечаване от иконописния канон, като те охотно включват в тях типично български елементи, например танца *хоро* (виж приложение 1) или посещението на български овчари, облечени в народни носии, при витлеемските ясли (виж приложение 2). Следователно може да се забележи, че родната традиция и фолклор за българите винаги са били важни елементи, с които те подчертават своята идентичност като народ.

Както пише Татяна Димитрова в своята статия:

„Родно или чуждо“, „Дух на българското изкуство“, „Родно изкуство“, „Универсално или национално“, „Народна живопис“ (...) – това са само някои от заглавията от 20-те години, които обсъждат проблема за родното в българското изкуство. Няма да е преувеличено да се каже, че този въпрос е важен за изкуството, а още повече за художествената критика от този период. Особено в контекста на 20-те години на XX век е почти невъзможно да се разграничи този проблем от проблема за иновациите в изкуството. Това е въпрос на избор, въпрос на бъдещето на българското изкуство (Димитрова 2002: 90).

След дълги дискусии между художници и изкуствоведи относно това кое е *родно* и дали може да бъде обявено за нещо иновативно и едновременно универсално, Гео Милев¹ пише, че целта на българския артист не трябва да бъде съзнателното, тенденциозно народно изразяване. Неговата амбиция трябва да бъде да създаде такива творби, които биха му дали възможност да „въплъти вечните ценности на българската

---

¹ Георги Милев Касабов (р. 1895, п. 1925) – български поет, художник и литературен критик, представител на българския експресионизъм.

духовност в универсалната духовност... а всеки българин може да постигне това с помощта на собствената си душа. Това е нашето възприятие за родното изкуство – родното изкуство се самоопровергава, за да стане не само международно, но и универсално” (Димитрова 2002: 98). Следователно, според думите на Гео Милев „достатъчно е един художник да бъде българин, за да има създаденото от него художествена стойност. Тогава ще имаме българско родно изкуство“ (Димитрова 2002: 98). Затова българските артисти започват да се насочват към собствените корени, детството, местното, т.е. всички елементи, които оказват влияние върху формата на индивидуалната, но и на общностната духовност.

В моята работа бих искала да представя творчеството на артисти, които в произведенията си осъществяват синтез между местното и универсалните езици на изкуството и които са свързани с едно и също място – град Кюстендил в югозападна България. Вдъхновяващ фактор за това творчество е широко разбиранията природа на Кюстендил, която долавам тук не толкова като тясно възприеман природен свят, колкото като сбор от особености, характерни за този регион: традиции, фолклор, местна памет, история, пейзажи и жители.

Владимир Димитров – Майстора и кюстендилските закони на Вселената

Владимир Димитров е роден през 1882 година в малкото село Флорош недалеко от Кюстендил. Професионалния си път започва като писар в Окръжния съд, където талантът му на художник бива забелязан за първи път от колеги. Жителите на Кюстендил организират набиране на средства за образованието на Димитров и той отива да учи в Художественото училище в София, където скоро бива оценен от възпитаниците и преподавателите, като получава артистичния псевдоним Майстора. По време на Първата балканска война (1912–1913) се записва като доброволец в армията, където прави военни скици. След войната има възможност да посети различни страни в Западна Европа, както и Съединените щати, и да наблюдава явленията в изкуството на тези страни. Въпреки това Майстора не се решава да емигрира и се завръща в родината, за да може да продължи да твори и да взема дейно участие в развитието на родното изкуство. Художествените критици и други творци го дават за пример като новаторски художник, чието универсално творчество е родено от българския дух, вдъхновен от теми за местното.

През есента на 1924 година, по покана на друг артист – Андон Виячев – Димитров се премества за постоянно в кюстендилското село Шишковци. Ето защо можем да твърдим, че той се завръща към земята от своето детство, която представлява най-важния елемент в неговото изкуство. В едно от писмата си артистът пише: *Ако има рай на земята – това е кюстендилският край със сърце село Шишковци* (Манчева 2019). Това твърдение е водещо за него и по-късно в творчеството му, в което главна роля изиграват природата и жителите на селото.

Една от най-известните картини на Майстора е *Момичето с ябълките* (виж приложение 3). Както повечето негови творби, и тази е нарисувана в естетиката на експресионизма. Някои обаче я причисляват към фовизма заради много ярките цветове и опростени образи. Струва си също да отбележим, че Майстора твори и живее в духа на толстоизма – картините му изобразяват покой и е напразно да се търси в тях насилие или сексуални алюзии. Самият артист никога не се е идентифицирал със специфичен стил на рисуване. Използва широка гама от постимпресионистични техники, запазвайки в творбите си тясна връзка с действителността. Едновременно с това се опитва да опрости изображенията на героите си или композициите на картините, за да бъдат по-лесни за

възприемане от широката публика (Художествена галерия Владимир Димитров-Майстора). *Момичето с ябълките* е портрет на няколкогодишно момиченце, облечено в традиционна народна носия, което държи в ръцете си узрели ябълки. Плодовете са съществен елемент от творбата, представляват фон на картината. В това обаче няма нищо чудно, в своите произведения Димитров често се позовава на земеделските традиции на Кюстендил, известен от векове със своите овощни градини и култури, както и с организирания фестивал на земеделците.

Интересно е, че моделът от *Момичето с ябълките* – Боянка Жерабова – една от малкото все още живи музи на Майстора, разказва за него следното: „Той ценеше труда на хората. За себе си казваше, че е просто един драскач, а тези, които работят на полето, са „майстори“ (Миланова 2019). В творчеството му проличава огромното уважение и възхищение от хората и заобикалящата го природа. Художникът облагородява своите модели, представяйки ги в кралски, достойни пози, уловени фронтално. Рисува в духа на декоративния народен стил, което става характерно за творчеството му и разпознаваемо по цял свят. От него се интересува дори американският колекционер Джон Оливър Крейн, който купува над 200 негови картини. Според преобладаващото мнение на жителите Димитров не се интересувал от пари. Спечеленото давал на нуждаещите се. Местните хора твърдят, че за спокоен живот му били достатъчни четка, бои и място, където да живее.

В едно от интервютата Светла Александрова – уредник в галерията „Владимир Димитров – Майстора“ в Кюстендил – разказва по какъв начин артистът се опитва да предаде своята истина за вселената и кръговрата на живота, наблюдавайки всекидневието в селото:

„Голямата част от произведенията му са посветени на жената, бъдещата майка и децата, те са любимите му персонажи. Чрез тях показва цялата вселена, затваря целия кръговрат – от детето, момата, сватбата, до старостта. Затова експозицията в галерията ни завършва с портрет на 103-годишната баба Митра. Портретът е наречен „Спомени от младини“², а зад жената има хоро, където играят младите моми. Цялата визия на жената е, сякаш всички нейни спомени са изразени на лицето ѝ. Това е геният на Майстора, да успее да предаде чувствата така, че зрителят да ги усети.“ (Манчева 2019).

Една такава творба е картината му, озаглавена *Семейство* (виж приложение 5), изобразяваща двама възрастни, седящи на пейка в скромна, но нежна прегръдка. Двойката е представена в народни носии, характерни за шопския регион, в който се намира село Шишковци. Фонът се състои от букети от бели цветя, вероятно от градината на изобразената на платното жена. По красив и прост начин Димитров показва любовта между двамата старци, която продължава въпреки хода на времето. Вероятно на тази картина се позовава една от героините на моята работа, също родена в Кюстендил, за която ще разкажа по-долу.

Владимир Димитров – Майстора не е единственият оценен в света артист с характерен собствен стил. Той е и един от малкото художници, успели да изобразят красотата на живота чрез заобикалящата го делничност. Неговото творчество завинаги е записано на страниците на историята на възраждащото се българско изкуство. Жителите на село Шишковци подчертават също алтруистичния му характер, например в спомените им, публикувани във вестник „168 часа“ (Миланова 2019).

---

² Не успях да намеря картината със заглавието, споменато от Светла Александрова. Вероятно става дума за тази, поместена в приложение 4 и известна под името *Баба с внучки*.

Мария Грубешлиева – внимателна съзерцателка на природния свят

Въпреки че родената в Кюстендил Мария Грубешлиева има значителен принос за издаването на поетически списания и за превода на произведения на световни писатели като Джордж Байрон и Лев Толстой, в полските библиотеки или интернет липсва широко достъпна информацията за живота и творчеството на поетесата. Томчета с нейни стихове са издавани от четиридесетте до седемдесетте години на миналия век, но не са дигитализирани. Съвсем малка част от стиховете ѝ могат да бъдат намерени из дълбоко скритите интернет-страници, управлявани от любители на художествената литература. Името на поетесата най-често се свързва с нейната внучка – актриса, също Мария Грубешлиева, известна сред българите като Муки. Вероятно поводът за липсата на интерес към личността на писателката е, че през последните години от живота си тя се присъединява към Българската комунистическа партия и започва да пише стихове за изграждането на социализма и за Съветския съюз. Поради липсата на информация е трудно да се установи дали това е било принудително взето, или лично решение на авторката. Струва си да споменем обаче, че в по-ранни години активно е участвала в антифашистки поетични движения, в резултат на което е интернира заедно със съпруга си – най-напред в Пазарджик, а по-късно в село Сомовит.

Грубешлиева се ражда през 1900 година в Кюстендил, но още в младежка възраст се мести в София, за да учи в средно училище. Въпреки че в родния си град прекарва само малка част от живота си, в стиховете ѝ може да се забележат препратки към образа на природата от детските години на авторката. Едно от тези произведения носи заглавието *Първите лъчи*:

Първите лъчи

*Снегът, стопен, с бълбукане протича
и пей във водосточните тръби.
На припек седнало едно момиче,
пред прага мълком врабците следи.*

*Те идват вкупом, карат се, чирикат,
кълват се зарад няколко зрънца...
Кръвта напират стоплена и близка
във малките им птичи сърчища.*

*Момичето на всичко днес се радва:
на цъфналия вчера кукуряк,
на слънцето, разсекло като с брадва
наполовина слънчевия праг.*

*Но ето че помръдна със ръце
и врабците уплашени се пръснаха.
В калта остават стъпките трипръстни
и ни едно забравено зрънце. (Грубешлиева а).*

Както твърди един от критиците, „първото условие в поезията е да бъдеш прост и искрен. Тъкмо такава е Мария Грубешлиева (...). Чужди на динамичния патос, (...)“

стиховете на младата поетеса са топли и сърдечни изповеди на откровено сърце, заключено в преизподните на мъката и копнежа“ (Хрусанов 1931). Стиховете на поетесата обаче са преди всичко внимателно наблюдение на природния свят. По непринуден начин тя изразява удивлението си от непоколебимия ритъм на природата, в който всеки, дори най-нищожният живот, има стойност и значение. Пример за такова наблюдение е стихотворението, озаглавено *Дъжд и слънце*:

Дъжд и слънце

*Трепери въздухът от свежест
и кестените край зида
са като плакали. Поглеждам:
и дъжд, и слънце през дъжда.*

*Кръвта във жилите ми плиска
като вълните на река,
през пролет придошла, и искам
да съм дете и все така*

*да ме докосва като ласка -
танцуващ - пролетният дъжд
и за смъртта, що ни очаква,
да не помисля ни веднъж.*

*Дъждът вали. Навред мирише
на топла, овлажняла пръст.
Дървета, камъни, лишей
излъчват дъх околоръст.*

*И знам: във тоя миг в гората
се пуква гъба и живот
под всяко камъче се ражда,
и без да знае за какво.*

*И аз не мисля за какво -
но да живея само искам,
пък ако ще да съм дърво,
мушица, мида или птичка. (Грубешлиева б).*

Можем да кажем, че, също като Владимир Димитров, Мария Грубешлиева открива пред читателя същината на вселената, криеща се в обикновените, дори прозаични сцени от всекидневието. От една страна обаче, не можем да твърдим еднозначно, че авторката пише за Кюстендил. От друга пък – нима не е точно в това универсалният характер на поезията, която ни оставя открехната вратичка? Със сигурност страната от детството и младостта на поетесата, както при всеки човек, е оставила отпечатъка в нейното творчество.

Пролет

*Че е дошла и на вратите чука -
ще разбереш по толкова неща!
По песента размерна на капчука,
по гласовете странни на нощта...*

*По оня въздух, пълен с аромати,
по небосвода син - кристално чист,
по изгревите, залезите златни,
по първия раззеленил се лист.*

*И по това, че пак в мечти унесен,
ти ставаш, палиш лампата в нощта
и сядаш да напишеш малка песен
за любовта. (Грубешлиева в).*

Екатерина Йосифова – тихата поетеса от Кюстендил

Втората половина на ХХ век е период, в който в България се появяват нови явления и поетическо поколение. Тогава се забелязва „прекомерното нарастване броят на камерните, тихите, нежните, шепнещите, лиричните - в тесния смисъл на думата – поети“ (Кръстева 2011). По този начин някои критици описват българската поезия през седемдесетте години, която се определя с израза „тиха лирика“. Според Гергина Кръстева „Това са автори, които „предпочитат съкровени лирически разговори „насаме” - със себе си, с майка си, с приятеля си и - по изключение - с времето, в което живеят“ (Кръстева 2011). С тези черти се характеризира поетическото творчество на Екатерина Йосифова, родена през 1940 година в Кюстендил, смятана за една от водещите представителки на *тихата лирика*.

Както пише Мариана Тодорова, стиховете на Йосифова носят в себе си външния вид и личността на авторката: „Незабележима е в тълпата (...). Но щом късогледите ми очи доближат нейната изящна фигура в мнозинството, аурата ѝ на поет започва да излъчва мека, почти млечна светлина. Цялостното ѝ излъчване, въпреки годините, е нежно, одеждите ѝ са само от естествени материи, погледът ѝ е зелен и топъл, сякаш в момента пристъпя вкупом всичкия живот. Когато през 1978 година прочетох нейното стихотворение „Есенна песничка“, спомням си, че бях поразена: дълго време след това, излизайки сред природата, не можех да се изтръгна от магнетичното усещане за живец на живота в мъртвите листа - в онази далечна година тя ме спечели завинаги като поет“ (Тодорова 2018).

Есенна песничка

*Есен като есен, и мъгла и кал.
Тука съм, добре съм и не ми е жал.
Утрото е сиво, а брезите - руси
и пътечка пъстра стелят помежду си
мършава тополка и червена круша.*

*После ще обуя гумени ботуши -
стъпки по сланата - дълги и зелени:
жива е тревата, мокра и студена,
някой си заспива, някой си умира,
падналата шума топлина събира.
Още нямам име за това, което
вече е поникнало в края на сърцето (Йосифова 1972).*

Въпреки че завършва висшето си образование в София, поетесата, посвещава голяма част от творчеството си на Кюстендил, където работи като учител, журналист и драматург в Кюстендилския драматичен театър. В част от произведенията си авторката директно отбелязва, че пише за своя град, в който реалността и магията се сливат в едно. Така е в случая с *Пазар в Кюстендил*, където си имаме работа с изкусителни чужди жени от съседните села. А може би дори от библейския рай...

Пазар в Кюстендил

*Царство на ябълки, ябълки, ябълки,
кресливо и ярко,
в град на ябълки,
с момичета-ябълки,
гладконоги и дяволски
(чужди, двучасови, междувлакови,
сиромашки се прехласвайте -
мимоходом и нахално
не се избират ябълки):*

*- Ябълки!
Кисели, благички,
весели ябълки!*

*(момичето е от село Ябълково,
където на населението половината
е заченато
в ябълкови градини.)
...Ябълкови градини - царицини шатри.
Клони плодно и лунно струят до земята.
Топли, ноцни, ябълки тупат в полата ми,
ябълки блещукат в тревата...
Ябълки!*

*Ябълки от Ябълково -
крехки и сладки!
(Зъбите ми са здрави,
кожата гладка.)
Твърди ябълки - за деца и млади!
Бабите
ядат печени ябълки (Йосифова 1972).*

В творчеството на Йосифова, както при Грубешлиева, забелязваме уважение към природата и сливане с нейния ритъм. Поетесата често се отдръпва встрани, сякаш иска тихо и спокойно да наблюдава света отдалече, само и само да не се озове в централната му точка. Както забелязва Тодорова, „желанието тя да постигне уединение и съкровеност в битието е налице и тя го маркира съвсем тенденциозно в стиховете си (...). А това не е далеч от мечтата на днешния модерен човек, завъртян в хаоса на битието, но без да изтъква кормилото на живота си. При Екатерина тази динамика е пронизана от ценностни характеристики, извлечени от справедливостта на Природата“ (Тодорова 2018).

В твоята странна гора...

*В твоята странна гора няма птици.
Само ехото на твоя глас
кънти над горди дървета,
всяко от които толкова много прилича на тебе.*

*Не се плаша от скалистите стръмнини
и от препъващите корени по пътеките.
Само се отказах да намеря
стръкче здравец - да ми замирише,
кичур от къпина - пък дори зелена.*

*Няма птици, няма кози, няма дървари -
да ги чуя - и те да ме чуят.*

*Едничката ми радост е - да предизвиквам
възмутения грохот на страшни сипеи (Йосифова 1969).*

Някои от томчетата с поезия на Йосифова изглеждат като лирически пътеводители по пътеките, горите и селата, увековечени в паметта на поетесата. Те често изобилстват от недовършени фрази, принуждават читателя да се замисли за самотата и преходността. Поетесата засяга и темата за старостта, която – както в стихотворението *Пазар в Кюстендил* – изглежда е вдъхновена от картините на Владимир Димитров:

Стари на пейката...

*Стари на пейката
събиране на топлина
за зимата
събиране на светлина
за после. (Йосифова 1998).*

Родената в Кюстендил Йосифова продължава да пише активно и да издава поредни томчета с поезия, която запазва тенденцията на тихата лирика.

Център на Вселената

Творците често се стремят да разграничат отчетливо периода на израстването си от периода на художественото си творчество. Разглеждайки обаче творческата дейност на Димитров, Грубешлиева или Йосифова, оставаме с впечатление, че можем да открием много истини, като се обърнем към корените и съзнателно наблюдаваме заобикалящото ни ежедневие.

Макар Кюстендил да не се е записал на страниците на историята на българското изкуство така изразително като Пловдив или Велико Търново, той определено има своя принос в начертаването на културната карта на България, пораждайки нови и важни явления, значими за творците, които осъзнават потенциала на мястото, с което са (били) свързани. Кой знае, възможно е след няколко години, благодарение на дейността на своите жители Кюстендил да се сдобие със званието *Център на Вселената*.

Библиография:

Art Gallery – Vladimir Dimitrov Maistora: WORKS – GENERAL INFO.

<<http://www.vladimirdimitrov-maistora.com/works-general-info/>>.

(Художествена галерия Владимир Димитров-Майстора: WORKS – GENERAL INFO <http://www.vladimirdimitrov-maistora.com/works-general-info/>.)

Genova, Dimitrova 2002: Genova, I., Dimitrova, T. The Native Art Problem in Bulgarian Art Criticism from the 1920's of the Century. // Irina Genova, Tatyana Dimitrova. Art in Bulgaria during the 1920's : modernism and national idea. Sofia, 2002.

(Генова, Димитрова 2002: Генова, И., Димитрова, Т. Проблемът на родното изкуство в българската художествена критика от 20-те години на XX век. // Ирина Генова, Татяна Димитрова. Изкуството в България през 20-те години на миналия век: модернизъм и национална идея. София, 2002.)

Mancheva 2019a: Mancheva, G. Vladimir Dimitrov – The Master: „In order to feel good, we need to be generous to each other”. <<https://bnr.bg/en/post/101076046/vladimir-dimitrov-the-master-in-order-to-feel-good-we-need-to-be-generous-to-each-other>>.

(Манчева 2019а: Манчева, Г. Владимир Димитров-Майстора: „За да сме добре, трябва да сме по-щедри един към друг“.

<https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101075783/vladimir-dimitrov-maistora-za-da-sme-dobre-trabva-da-sme-po-shtedri-edin-kam-drug>.)

Mancheva 2019b: Mancheva, G. Vladimir Dimitrov – the Master, a colossus of Bulgarian painting. <<https://www.bnr.bg/en/post/101134200/vladimir-dimitrov-the-master-a-colossus-of-bulgarian-painting>>.

(Манчева 2019б: Манчева, Г. Владимир Димитров-Майстора – една от най-забележителните фигури в българската живопис.

<https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101133814>.)

Milanova 2019: Milanova, R. Последният модел на Владимир Димитров – Майстора Боянка Жерабова: Отиде си самотен и неценен приживе. <<https://www.168chasa.bg/article/7749716>>.

(Миланова 2019: Миланова, Р. Последният модел на Владимир Димитров – Майстора Боянка Жерабова: Отиде си самотен и неценен приживе.

<<https://www.168chasa.bg/article/7749716>>.)

Грубешлиева а: Грубешлиева, М. Първите лъчи. // Мария Грубешлиева. Вдъхновение. <<https://literaturesviat.com/?p=86631>>.

Грубешлиева б: Грубешлиева, М. Дъжд и слънце. // Мария Грубешлиева. Вдъхновение. <<https://sbr.bg/мария-грубешлиева-автор/>>.

Грубешлиева в: Грубешлиева, М. Пролет.

<<http://krassko.blog.bg/izkustvo/2010/03/28/mariia-grubeshlieva.519503>>.

Йосифова 1969: Йосифова, Е. В Твоята странна гора... // Екатерина Йосифова. Късо пътуване. Стихове. 1969.

<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=127&WorkID=3568&Level=3>>.

Йосифова 1972: Йосифова, Е. Пазар в Кюстендил. // Екатерина Йосифова. Ношем иде вятър. 1972. <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=127&WorkID=3637&Level=2>>.

Йосифова 1998: Йосифова, Е. Стари на пейката. // Екатерина Йосифова. Малко стихотворения.

<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=127&WorkID=3274&Level=3>>.

Йосифова 2004: Йосифова, Е. Есенна песничка. // Екатерина Йосифова. Сиромашко лято. // „LiterNet”. <https://litenet.bg/publish11/e_josifova/siromashko_liato/esenna.htm>.

Кръстева 2011: [Кръстева, Г.](#) ИДЕ ЛИ СМЯНА? (Българската лирика от 70-те години на ХХ век - дискусии в периодичния печат, литературнокритически оценки и литературноисторическо конструиране на периоди, стилове, автори, теми). // „LiterNet”. бр. 10 (143). <https://litenet.bg/publish20/g_krysteva/ide-li-smiana.htm>.

Тодорова 2018: Тодорова, М. ЕКАТЕРИНА ЙОСИФОВА. // „LiterNet”. бр. 6 (223). <<https://litenet.bg/publish31/mariana-todorova/ekaterina-josifova.htm>>.

Хрусанов 1931: [Хрусанов, Г.](#) „ХЛЯБ И ВИНО” ОТ МАРИЯ ГРУБЕШЛИЕВА. // „Листопад”. г. 12, бр. 4–5. <<https://literaturesviat.com/?p=162522>>.